

PARTICULARITĂȚI REGIONALE DE LIMBĂ ÎN ENTOPICE ȘI TOPONIME DIN VALEA ZELETINULUI (județul Bacău)

DE

PUIU FILIPESCU

Supunem interpretării, din unghiul de vedere enunțat în titlu, entopice și toponime adunate în urma unor anchete directe, pe baza *Chestionarului toponimic și entopic general cu un Glosar de entopice onomasiologic*, (Iași, 1978), elaborat, ca și metoda de anchetă, de Dragoș Moldovanu.

Zona investigată cuprinde 15 localități aflate pe valea superioară a Zeletinului, la limita de est a județului Bacău. Este vorba de satele : Barcana (Brn), Bucșa (Buc), Buda (BuR), Burdusaci (Bur), Dănăila (Dăn), Dumbrava (Dum), Farcașa (Far), Fundătura (FRă), Hăghiac (Hăg), Magazia (Mag), Movilița (Mvl), Oprișești (Ops), Putini (Ptn), Răchitoasa (Răc), Tochilea (Top)¹.

În ceea ce urmează am pornit de la premisa că multe dintre entopice, ca și majoritatea covârșitoare a numelor de locuri, sînt creația localnicilor și că, în consecință, ele vor reflecta principalele trăsături ce caracterizează vorbirea oamenilor de aici. Vom încerca să reliefăm acele particularități de limbă care își găsesc o largă reflectare în entopice și toponime sau care sînt caracteristice acestora cu deosebire.

Dintre fenomenele fonetice regio. consemnăm mai întîi, în domeniul vocalismului :

-ă final trecut la *â*, ca în exemplele : *La Băltă, hōrtă bulbyacă, La Gîrlă, țezătūră, mîlitūră, mîtcă, prodūscă, văgăyūnă, văyūgă v. rsătūră.*

- închiderea lui *e* final aton, care trece la *i* : *adă. ări, șotăriji Ke-tră-rîji, prăpăstiji, scăldăyūri, trecăyūri, zăpōdiji.*

- velarizarea lui *e, i*, care trec la *ă, î*, corespondentele lor din seria posterioară, după consoanele *s, z, ș, j, l*, și uneori *r* : *așăzătūră, bolborosiyūri Cōlnicu di la Stînjîn, țeziri, limpezîș, loc covățit, nășipărîji, răd | rădîur* „pădurice“, *șărpărîji, șăs, și pot.*

- după aceleași consoane, monoftongarea în *a* a diftongului *ea*, ca în *bolborosăla.*

În domeniul consonantismului, remarcăm de la început prezența palatalizării labialelor, Moldova reprezentînd, așa cum se cunoaște, aria de mani-

¹ În lucrare folosim siglele stabilite în vederea întocmirii *Dicționarului toponimic al României. Moldova*, în curs de elaborare.

festare tipică a acestui fenomen. În vorbire, pentru *p*, *b*, *m*, + *i(e)* apar *k*, *g*, *h*, iar pentru *f*, *v* + *i(e)* — *h*, *y*. Exemplificăm cu entopice și toponime: *Cótu la Kiscu Móri*, *Fintina la Kířtőgói*, *keřtš*, *kir*, cu derivatul *kiráriji* „loc cu mult pir“, *skinış*, *skinăriji*, *álgiți*, *porunğıș*, cu derivatul *porunğıști* „loc cu mulți pruni sălbatici“, *scoğitúra*, *Djálu din N'ijloc*, *Drúmu di la Salcín*, *Drúmu la Dánijan*, *Fintina la N'ihăjłta*, *nriști*, *híru api*, *Rípa Herăstăyului*, *Carárea di la Moyłla*, *Djálu Yiji*, *pléyiji* / *pléyij* „plavie“.

Bine reprezentată în vorbirea localnicilor este trecerea în spirantele *ș*, *z* a africatelor *ț*, *g*, particularitate reflectată și în entopice, ca și în numele locurilor: *Adăpătúra la Ulúși*, *Burdusăși*, *șimiliri*, *șotăriji*, *sunt* / *șunș* „copac care a rămas fără vîrf“, pentru *ciung* / *ciungi* din alte zone ale țării, *Cólnicu di la Șoflíc*, *Fintina la Șătură*, *K'isóru Ancúța*, *moșirlă*, *parșelă*, *păduríși*, *Drúmu Fázilor*, *Drúmu pi su Măržini*, *lăržini*, *scúržiri*.

Uneori lui *v* urmat de *o*, *u*, îi corespunde *h*: *șuhói*, *hulpăriji* (vezi și toponimul *Djálu Hulpăriji*). Fonetismul tinde să iasă din uzul curent. E drept că entopicul *hulpărie* este generalizat și nimeni nu rostește *vulpărie*; în schimb, cam toți vorbitorii pronunță *vulpe* și nu *hulpe*, încît legătura dintre termenii *vulpe* și *hulpărie* nu se face de către mulți vorbitori. Cazul nu e singular. Localnicii spun *hulubărie*, dar folosesc termenul *porumbel*, și nu *hulub*; alături de primul se folosește însă și *porumbărie*. Forma cu *h* este folosită și acum în cuvinte care intră în expresii de tipul: „hórba-ı hórba, șórba-ı șórba“ sau „la mîncări lup și la triábă húlpi“.

Apreciat chiar numai pe baza folosirii în vorbire a entopicelor și toponimelor, limbajul localnicilor prezintă unele variații, în funcție de gradul de instruire a vorbitorilor, de vîrsta acestora sau de situația de comunicare. Drept urmare, un cuvînt poate să apară în mai multe variante, fonetice sau lexicale, acestea punînd uneori în lumină și existența unor particularități de vorbire în cazul locuitorilor unui sat, în raport cu ai altuia. Mai evidente sînt aceste particularități în vorbirea locuitorilor satului Răchitoasa, care apelează curent la formele: *bordéu* / *bordéyur*^ı, *La Bordéu*, *Bordéyu lu Bășu*, față de *bordéj* / *bordéji*, *La Bordéj* (Bur); *budaláy* / *budaláji*, alături de *budáy* / *budáji* (primul termen, deși derivat de la al doilea, nu apare ca augmentativ, ambii avînd același sens: „fintină cu apă la suprafață, închisă cu un trunchi de copac scobit“); *kiscáy* / *kiscáyur*^ı, alături de *kisc* / *kiscur*^ı, ambele avînd același sens; *platáy* / *platáyur*^ı, față de *platóu* / *platóyur*^ı; *gizunți* / *gizunți*, și uneori *zizunți* / *zizunți*, față de *vizunți*, *vizunțina* sau *gizunțina*; *úliță* / *úliț*, față de *húdiță* / *húdiț* și *húdiță* / *húdiț*. În variație liberă, în vorbirea din zonă apar și variante ca: *sálcă* — *sálsiji*; *cărări* (*Cărărija la Nica di la Rîpă*, Ptn), — *carári* (*Carărija pi la Scîrflăca*, Dum, *Carărija prin Cartilungă*, Răc); *hăfăș* — *hařăș*; *cătina* — *citina* (*Djálu Citini*, Opș); *piru* — *piráy* (*La Piráy*, Bur) — *păráy* (*Întri Păráji*, Răc); *bobăr*^ı „cel care dă cu bobii, vrăjitor“ și *babăr* (*Fintinili Bobărului*, Bur — *Fintinili Babărului*, Buc); *șismé* — *șismé* — *șisméa* — *șismé* — *șismia* (*Șismiaua lu Mustăreț*, Ptn — *Șismiaua Plopuasa*, Răc); *leștély* — *heștély*; *gól* / *gólur*^ı — *gole* / *gólcur*^ı — *gúalcă* / *gólș* (*Gólu Kisăguáji*, Răc — *Gólcu la Cótu Gírli*, Bur); *báltuácă* / *báltuáși* — *báltuágă* / *báltuázi*; *moșunói* — *moșurói*; *mlăștină* — *mlășniță*; *știyálnă* — *șkyálnă* și altele.

La limita dintre fonetică și gramatică plasăm alte fenomene, unele manifestându-se ca urmare directă a tratamentului general al lui *-i* final asilabic, neglijat adesea în vorbire. Semnalăm mai întâi că articolul hotărît proclitic pentru genitiv-dativ al substantivelor proprii nume bărbătești are peste tot forma *lu*: *Apa di la Fîndu lu Mălâl* (Dum), *Djálu lui Țurúc* (Răc), *Drámu lu Manláki* (Ptn), *Fînlína lu Șoríc* (Răc), *Gruápa lu Uyátu* (Bur), *Izvóru lu Zbîrsóg* (Răc), *Pojána lu Huminicá* (Ptn), *Ríkili lu Pápá-Lápti* (Dum), *Stejáru lu Țáncu* (Bur). În satul Răchitoasa, și numai în acest sat, *-i* este eliminat din desinența genitivului. Sînt frecvente forme ca: *Apa Gólulu Kiságyáji*, *Cyásta Fináru lu*, *Cólnicu la Cujbáru Córbulu*, *Djálu Ber-cáru lu*, *Djálu Cantónulu*, *Djálu Dorosánulu*, *Djálu Fúlgulu*, *Djálu Lángulu*, *Dîmbu Țigánulu*, *Fînlína Gavánulu*, *Gruápa Páuyúnulu*, *Pojána Rotáru lu*, *Rípa Crăjescu lu*. Fenomenul angajează și articolul hotărît feminin, forma de genitiv-dativ, cu alte urmări însă. Prin neglijarea în vorbire a acestui articol, *-i* final asilabic se suprapune desinenței, care cumulează și funcția articolului, ca în: *Cótu Gírli* (Bur), *Crúșa Lutárijii* (Răc), *Djálu Bălășîni* (Bur), *Djálu Cocoliî* (Dăn), *Kíscu Móri* (Ptn), *Kisóru Agláji* (Răc), *Pojána Hoștîni* (Răc), *Pojána Prisási* (Răc). De remarcat că asemenea forme apar în toate localitățile cercetate. Numai în Răchitoasa apar forme ca: *Dîmbu Domnicá*, *Cyásta Ancúá*, *Línija Fărcășá*, uneori cu un *i* abia perceptibil în final.

Articolul hotărît *l* nu se pronunță, dar fenomenul este, așa cum se știe, general². Se spune deci: : *Bálușu* (Bur), *Bogdánu* (BuR), *Canálu în Fîndu Pléși* (Ptn), *Djálu Cucosálu* (Răc), *Fánáru* (Răc), *Lácu Djálu Crísti* (Răc), *Sohodólu* (Bur), *Zeletínu* etc.

După cum s-a putut vedea din unele exemple date mai sus, în ansamblul numelor de locuri apare și structura toponimică *substantiv + substantiv nume de persoană de genul masculin în genitiv*, de tipul: *Dealul lui Dănilă*, *Piscul lui Franză*, *Porniturile lui Drágan*. În cadrul acestora se înregistrează și construcții sintetice, în care antroponimul apare articulat enclitic: *Crúșa Crăjescu lu* (Răc), *Djálu Bógulu lu* (BuR), *Djálu Lángulu* (Răc), *Djálu Pléși lu* (Ptn), *Fînlína Bérli* (Ptn), *Fînlína Bírulu lu* (Opș), *Fînlína Búrli* (Bur), *Mó-rili Brăjescu lu* (Bur), *Kisóru Huțánu lu* (Răc). Construcția este considerată arhaică³. În zona investigată sînt însă nume cu această structură care nu pot fi prea vechi. Prezența acestora ne îndreptățește să punem problema dacă formele în discuție trebuie considerate populare și nu arhaice, din momentul în care, cel puțin în toponimie, ele sînt încă productive. Denumiri recente precum: *Fînlína Țágáji* (Bur), *Páru Moldovánu lu* (Ptn), *Pódu Crojitóru lu* (Răc), sînt formate pe baza numelui unor locuitori cunoscuți, aflați în viață sau dispăruți de curînd. Ele sînt efectul analogiei cu numele mai vechi de locuri ce prezintă această construcție, destul de numeroase ca să se poată impune ca model.

În cazul numelor ce se circumscriu acestei structuri este de remarcat, de asemenea, tendința vorbitorilor de a evita, din motive de eufonie, succe-

² Pornindu-se de la această realitate, unii autori nu mai notează pe *l* în situația de față, nici chiar în formele literarizate. Așa procedează, alături de alți cercetători, V. Ioniță în *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982.

³ Iorgu Iordan *Toponimia românească*, București, 1963, p. 487-488.

siunea mai multor substantive aflate la genitiv, atunci când întreaga construcție se folosește la acest caz. În vorbire apar formele: *Djálu Bóǵului*, dar *Cyásta Djálului Bóǵu*; *Dimbu Țigánulu*, dar „la dreapta *Dímbului Țigánu*“; *Djálu Bercáru* — *Vírfu Djálulu Bercári*. Sau: *Djálu Fúlgulu* — *Cyásta Djálulu di la Fúlgu*; *Djálu Cálulu* — *vírfu Djálulu di la Cálu*; *Șásu Lúnși* — *poala Șásulu di la Lúncá*; *Zmírču lu Curmezís* — *marginea Zmírčulu di la Curmezís*. În sfârșit, mai consemnăm că nume topice precum: *Boroaia*, *Brătoaia*, *Corboaia*, *Gunoaia*, *Lupoia*, *Peștioaia* nu au la genitiv diftongul *oa*: *Boroi*, *Brătoii*, *Corboii*, *Gunoi*, *Lupoi*, *Peștioii*, datorită evoluției fonetice moldovenesti a grupului *-ei* la *-ii* și apoi la *-i*. În aceleași condiții, tot fără diftong apare și forma de genitiv-dativ a toponimului *Bădeasca*: *Ripa Bădești* (Dăn).

La categoria gramaticală a numărului reținem câteva particularități ale pluralului unor entopice sau toponime, după cum urmează: *ǵyálcá* / *ǵols*; *lac* / *lácur*^l / *láși* (vezi toponimul *La Láși*, Top); *pripór* / *pripóri*^l, cu schimbare de gen; *șá* / *șál*^l. Notăm apoi dubletele *códri* și *códrur*^l, *prodúșt*^l și *prodúști*, pl. de la *prodúșcă* „copcă (în gheață)“.

În ceea ce privește vocabularul, observăm că toponimia localităților cercetate păstrează vechi elemente lexicale, regionale sau cu o circulație mai largă, care nu mai apar în vorbirea curentă sau ale căror sensuri primare nu se mai cunosc. În zona investigată am putut înregistra toponime ca: *În Țicmău la Dănián* (Răc), *Țicmău lu Drăgán* (Bur), *Kumurlúju Lángulu* (Răc), *Mońicu lu Uúátu* (Bur), *La Mońitói* (Bur), *La Carijerá la Prihódiști* (Ptn), dar termenii *țicmău* (cu varianta *țigmău*), *kumurlái*, *mońic* (cu derivatul *mońitói*) și *prihódiște* nu se mai află în competența lingvistică a vorbitorilor. Pe teritoriul unuia dintre sate, Barcana, există *Djálu Cucosálu* cu *vírfu Mońicu*, situație reflectând pierderea sensului entopic, menținut exclusiv ca toponim. Tot entopic trebuie să fi fost și substantivul *muțurúǵá*, care stă la baza toponimelor *Muțurúǵa* (Brn), numele unui deal mic, și *Lutărúǵa di la Muțurúǵá* (Brn). Termenul *țihlá* apare în funcție toponimică absolută, *La Țihlá* (Răc), dar cuvântul nu e recunoscut și ca entopic, ci numai derivatul său *țihlúácá* / *țihlúási*, folosit cu sensurile „pădure cu o întindere foarte mică“ și „pădure tânără“. Alte toponime, cum ar fi *În Răspintin*^l (Buc), *Pi Súșniță* (Răc), *Cyásta Zímnișilor* (Răc), au la bază cuvinte care se întrebuițeauă tot mai rar. Rareori mai apar în vorbirea localnicilor termeni ca: *dizúǵátúári* / *dizúǵátóri*^l „loc de popas, unde se dejugau boii ca să se odihnească“; *hrájiști* / *hrájișt*^l „casă veche și prea mare“; *žugarét* / *žugaréti* „locul de ieșire din pădure, unde se plătea taxa pentru lemne“; *mítcă* / *mítš* „ieșitură rotunjită, nu prea mare, pe coasta unui deal“; *témnic* / *témniși* „adăpostul de iarnă al albinelor“.

Pentru a ilustra inventivitatea populară, ca și expresivitatea unor termeni, notăm: *ápá abátútá* „apă stătătoare formată într-o veche albie de riu“; *ápá dămúgálá* „fișia dinspre mal a unei ape“; *drum într-o rúátá* „partea unui drum în povârniș, unde este gata să se răstoarne căruța“; *grúápá ponostíá* „locul unde se îngroapă animalele“; *izvór yi úói* „izvor foarte bogat în apă“; *lăturás* / *lăturás* „oameni care locuiesc în afara satului“; *loc tálpós* „pământ foarte umed și lipicios, care se lucrează greu“; *pámint udelós* „pământ care ține apă“.

Ansamblul tuturor acestor fenomene subordonează din punctul de vedere lingvistic zona cercetată subdialectului moldovean, cu particularități specifice în cea mai mare parte zonei de sud a acestuia.

După cum se poate remarca, entopicele și toponimele reflectă cu fidelitate fizionomia limbii vorbite de localnici. Tocmai de aceea se impune ca, în stabilirea elementelor particulare de limbă dintr-o zonă sau alta, și mai ales pentru prezentarea lor nuanțată, să se facă mai insistent apel la fondul de entopice și toponime din zona respectivă, acestea putând să releve trăsături pe care uneori le ilustrează mai bine decât alte elemente ale vocabularului.

LANGUAGE REGIONAL SPECIFIC FEATURES OF GEOGRAPHICAL APPELATIVES AND TOPONYMS EXISTING IN ZELETIN'S VALLEY (BACĂU DISTRICT)

ABSTRACT

The paper is proposing to investigate, from the title stated view point, the geographical appellatives and toponyms gathered by means of direct inquiry made in 15 villages in Zeletin's valley, Bacău district.

Starting with the already known statement that the names of places are, almost all of them, the natives' creation, the paper evidences some regional specific features from the sphere of phonetics, lexicology and grammar, as reflected in geographical appellatives and toponyms from that area.

Although the zone under consideration is not very large (cca 120 km²), the material gathered spotlights some differences, mainly phonetic ones, that characterise the language spoken in some villages, in relation with the others. In this respect the presence of some geographical appellatives with two or more phonetic variants, differing from one village to another are mentioned. Also the existence of other geographical appellatives whose area of circulation is reduced only to certain villages in which inquiry was made is pointed out.

The result is that in order to decide on the specific features from an area or another and mainly on their shaded representation one should make a more persistent appeal to the geographical appellative and toponym stock existent in that area.

*Liceul de Matematică și Fizică „C. Negruzzi”
Iași, str. Culturii, nr. 4*